

1898 YILGI ANDIJON QO'ZG'OLONI QIRG'IZISTON TARIXSHUNOSLIGIDA: E.A. AVAZOV TADQIQOTI TAHLILI

Inomjon Ilxomjon o'g'li Ahmadqulov*

Andijon viloyati Marhamat tumanidagi 19-maktab o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari

✉ inomjonahmadqulov477@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada 1898 yilgi Andijon qo'zg'olonining Qirg'iziston tarixshunosligida o'rganilishi E.A. Avazovning tadqiqoti misolida tahlil qilinadi. Qo'zg'olonning mustamlakachilikka qarshi yo'nalishi, ko'p millatli tarkibi va ishtirokchilarga nisbatan qo'llangan jazolar haqidagi ma'lumotlar ko'rib chiqiladi. Mavzuga oid adabiyotlarni davrlashtirish, tarixiy baholarga siyosiy-mafkuraviy muhitning ta'siri va statistik ko'rsatkichlarni talqin qilish masalalari yoritiladi. Sudga tortilganlar, o'limga hukm qilinganlar va qatl etilganlarni farqlash zarurligi asoslanadi. Qo'zg'olonni Farg'ona vodiysi xalqlarining umumiy tarixiy tajribasi doirasida o'rganish muhimligi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar

Andijon qo'zg'oloni, Dukchi eshon, Farg'ona vodiysi, Qirg'iziston tarixshunosligi, E.A. Avazov, mustamlakachilik, ko'p millatli harakat, harbiy sud, tarixiy xotira.

DOI: [10.5281/zenodo.23310186](https://doi.org/10.5281/zenodo.23310186)

KIRISH

Rossiya imperiyasining Turkistonni istilo qilishi mintaqaning siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy hayotida jiddiy o'zgarishlarga olib keldi. An'anaviy davlatchilik va boshqaruv munosabatlari imperiya manfaatlariga muvofiq qayta tashkil etildi. Mahalliy aholining siyosiy ishtirok imkoniyatlari cheklanishi, yer-suv munosabatlaridagi o'zgarishlar va mustamlakachilik boshqaruvi sharoitidagi ziddiyatlar norozilik harakatlari uchun zamin yaratdi.

Turkiston general-gubernatorligi boshqaruvining yuqori va o'rta bo'g'inlarida imperiya harbiy-ma'muriy apparati hal qiluvchi o'rin egalladi. Quyi boshqaruvda mahalliy aholi vakillari ishtirok etgan bo'lsa-da, ularning vakolatlari mustamlaka ma'muriyati belgilagan tartiblarga bo'ysundirildi. Shu bois boshqaruv tizimini to'liq yo'q qilingan tuzilma sifatida emas, an'anaviy institutlarning bir qismini saqlagan holda imperiya nazoratiga moslashtirilgan tizim sifatida baholash aniqroqdir.

Iqtisodiy munosabatlarning mustamlakachilik manfaatlariga yo'naltirilishi va mahalliy aholi qadriyatlariga munosabat jamiyatdagi ziddiyatlarni kuchaytirdi. Paxtachilikning rivojlanishi mintaqaning imperiya iqtisodiyoti bilan aloqalarini kengaytirgan bo'lsa-da, bu jarayondan olinadigan foyda va yuzaga keladigan ijtimoiy yuk aholi qatlamlari o'rtasida bir xil taqsimlanmagan. Shuning uchun norozilikni faqat diniy yoki faqat iqtisodiy sabab bilan tushuntirish yetarli emas.

Ana shunday sharoitda Muhammadali xalfa Sobir o'g'li — Dukchi eshon boshchiligidagi 1898 yilgi Andijon qo'zg'oloni yuz berdi. R.T. Shamsutdinov va A.A. Is'hoqov uni mustamlakachilik va milliy zulmga qarshi xalq harakati sifatida baholaydilar [1, B. 188]. Mazkur voqea tarixi O'zbekiston bilan bir qatorda Qirg'iziston tadqiqotchilari tomonidan ham o'rganilgani uni mintaqaviy tarix doirasida tahlil qilishga asos beradi.

Ushbu maqolaning maqsadi E.A. Avazov tadqiqotida Andijon qo'zg'oloniga berilgan baholarni, tarixshunoslik tasnifini va ishtirokchilar haqidagi statistik ma'lumotlarni tahlil qilishdir. Maqolada tarixiy-qiyosiy

tahlil va manbashunoslik tanqidi usullaridan foydalanildi.

Asosiy qism. E.A. Avazovning 2015 yilda e'lon qilingan «Из истории исследования Андиганского восстания 1898 г. в Ферганской долине» maqolasi qo'zg'olonning o'rganilish tarixini tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda mavzuga oid adabiyotlar to'rt yo'nalishga: inqilobgacha bo'lgan, sovet, postsovet va xorijiy tarixshunoslikka ajratiladi [2, B. 186]. Bu tasnifni davrlashtirish bilan tadqiqot muhitini farqlashni birlashtirgan yondashuv sifatida baholash mumkin.

Biroq ushbu yo'nalishlar bir xil mezon asosida belgilanmagan: dastlabki uchtasi davriy, oxirgisi esa hududiy-ilmiy mezonga tayanadi. Xorijiy tadqiqotlar turli davrlarda yozilgan bo'lishi mumkin. Shu sababli mazkur tasnifdan foydalanganda vaqt, tadqiqot maktabi va muallifning manbalarga munosabatini alohida hisobga olish maqsadga muvofiq.

Qo'zg'olon tarixining qo'shni mamlakatlarda o'rganilishi uni bir davlatning hozirgi hududiy chegaralari doirasida tushuntirish bilan cheklanmaslikni talab qiladi. Tarixiy voqea ishtirokchilarining yashash joylari, ijtimoiy aloqalari va umumiy manfaatlari bugungi ma'muriy chegaralar bilan aynan mos kelmasligi mumkin. Demak, mintaqaviy yondashuv turli xalqlar ishtirokini qiyosiy tahlil qilish uchun muhim imkoniyat yaratadi.

Shu bilan birga, qo'zg'olonni muayyan xalqning milliy tarixi doirasida o'rganish uning boshqa ishtirokchilari rolini kamaytirishga olib kelmasligi lozim. Milliy tarixshunoslikning vazifasi o'z xalqiga oid yangi dalillarni aniqlash bilan birga, umumiy tarixiy jarayondagi o'zaro aloqalarni ham ko'rsatishdir.

E.A. Avazov keltirgan ma'lumotga ko'ra, Sibirga surgun qilingan 208 kishining 136 nafari qirg'izlar, 52 nafari o'zbeklar, 13 nafari qashqarliklar, 4 nafari turklar va 3 nafari tojiklar bo'lgan [2, B. 186]. Bu ko'rsatkichlar qo'zg'olon oqibatlarining turli aholi guruhlariga ta'sir qilganini ko'rsatadi.

Qo'zg'olonda turli guruhlarining qatnashgani ularning barchasi bir xil siyosiy dasturga ega bo'lganini anglatmaydi. Umumiy norozilik, rahbarga ishonch va mahalliy manfaatlar turlicha maqsadlarni bir harakat doirasida birlashtirishi mumkin. Shuning uchun ko'p millatli tarkibni aniqlash bilan harakatning siyosiy mazmunini tushuntirish o'zaro bog'liq, ammo alohida tadqiqot vazifalaridir.

Avazovning ma'lumotiga ko'ra, 546 kishi tergovga jalb etilgan, ulardan 131 nafari sud ta'qibidan ozod qilingan va 415 nafari sudga berilgan. Harbiy sud 32 kishini oqlagan, 2 kishini qamoqqa, 1 kishini axloq tuzatish muassasasiga yuborishga, 380 kishini o'lim jazosiga hukm qilgan. O'limga hukm qilinganlardan 18 nafari osilgan, qolgan 362 nafarining jazosi almashtirilgan [2, B. 186].

Bu ma'lumotlar hibsga olish, tergov, sudga berish, hukm chiqarish va hukmni ijro etishni farqlash zarurligini ko'rsatadi. O'limga hukm etilganlar sonini qatl etilganlar soni sifatida talqin qilish jazolash ko'lamini noto'g'ri ifodalaydi. Shuningdek, jazoning almashtirilishi shaxsning oqlanganini anglatmaydi: ayblov saqlanib, faqat jazo turi o'zgarishi mumkin.

E.A. Avazov maqolasida sudga tortilganlarning etnik tarkibi 257 qirg'iz, 112 o'zbek, 20 turk, 17 uyg'ur, 3 qipchoq, 5 tojik va 1 qoraqalpoq sifatida berilgan. "Vatan tarixi" kitobida sudga tortilganlarning umumiy soni 417 kishi deb ko'rsatilgan bo'lsa-da, mazkur raqamlar yig'indisi 415 ni tashkil etadi [2, B. 186]. Bu nomuvofiqlik statistik ma'lumotni tanqidiy tekshirish zarurligini ko'rsatadi.

Yuqoridagi arifmetik farqni manbaning o'zidagi raqamlarni o'zboshimchalik bilan almashtirish orqali bartaraf etish mumkin emas. Ilmiy matnda muallif keltirgan ko'rsatkich va hisob natijasi alohida bayon qilinishi lozim. Yakuniy tekshiruv shaxslar bo'yicha sud ro'yxatlari, hukmlar va ijro hujjatlarini qiyoslashni talab qiladi.

Qo'zg'olonning tarixiy ahamiyatini jazolanganlar soni bilan cheklash ham yetarli emas. Uning aholi hayotiga, oilalarga va jamoa xotirasiga ta'sirini aniqlash alohida tadqiqot yo'nalishidir. Bunday yondashuv raqamlarni umumiy siyosiy bahoni tasdiqlash vositasi sifatida emas, muayyan odamlar taqdirini tiklash uchun dalil sifatida ishlatishga xizmat qiladi.

Xulosa. 1898 yilgi Andijon qo'zg'olonining Qirg'iziston tarixshunosligida o'rganilishi voqeani Farg'ona vodiysi xalqlarining umumiy tarixiy tajribasi doirasida baholash imkonini kengaytiradi. E.A. Avazov tadqiqoti mavzuga oid adabiyotlarni tasniflash, ishtirokchilar tarkibini yoritish va sud-jazo amaliyoti haqidagi ma'lumotlarni qiyoslash uchun ahamiyatlidir. Shu asosda Andijon qo'zg'oloni tarixini turli mamlakatlar tarixshunosligi, sud hujjatlari va mahalliy manbalarni qiyoslash orqali o'rganish voqeaning mintaqaviy xususiyati va ishtirokchilar taqdirini yanada aniqroq yoritishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Шамсутдинов Р.Т., Исҳоқов А.А. Андижон тарихидан лавҳалар. – Тошкент: Шарқ, 2013. – Б. 188.
2. Авазов Э.А. Из истории исследования Андижанского восстания 1898 г. в Ферганской долине // Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. Серия общественных и гуманитарных наук. – 2015. – № 4 (302). – С. 185–191.